

Sárközy Péter

**AZ „ÚJ KULTÚRA” KIALAKÍTÁSÁNAK
KÍSÉRLETE OLASZORSZÁGBAN
A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN
ELIO VITTORINI „MŰHELYE”,
AZ „IL POLITECNICO” C. FOLYÓIRAT**

BEVEZETŐ

*(Néhány személyes mondat a 2009. júniusi
szegedi konferencia résztvevői számára)*

Nagy örömmre szolgál, hogy meghívást kaptam a magyar italianisták szegedi konferenciájára, melyen a XX. századi olasz irodalom két nagy alakjáról, Cesare Pavese-ről és Elio Vittorini-ről emlékezünk meg születésük 100. évfordulóján. Nagyon örülök az alkalomnak, mert így lehetőségem van 18 év után ismét tanúságot tenni, hogy mit jelentett számomra, 1945-ben született, polgári értékrendben (azaz pártonkivüliekből álló, úgynevezett „egyéb” kategóriájú családi környezetben) felnevelkedett fiatal értelmiségi számára az 1956-os forradalom leverését követő undorítóan hazug „létező szocializmusban” élve az a tudat, hogy – legalább Olaszországban – *léteztek*, illetve *léteznek* értelmes és becsületes baloldali emberek (kommunisták), akik nem egy idegen szörny-állam kiszolgálói és haszonélvezői voltak, hanem azért választották a szociális(ta) forradalom ügyét, mert azt remélték, hogy ez lesz az az eszme, mely meg tudja védeni az embereket a mások általi elnyomástól, kihasználástól (kizsákmányolástól) és az embertelenségtől.

Egyetemi tanulmányaim nagy élménye volt Antonio Gramsci *Börtönfüzetei*-nek, a *Quaderni del carcere*-nek valamint Cesare Pavese, Elio Vittorini, majd Pier Paolo Pasolini költészetének megismerése, melyet hamarosan a magyar baloldali irodalom két nagy értékének, Kassák Lajos és József Attila életművének elmélyültebb tanulmányozása követett. (Igaz, nem sokáig, mert a hetvenes évek elején atyai pártfogóm, Szauder József professzor első Gramsciról és József Attiláról írt tanulmányaimat olvasva megkérdezte, hogy párttag vagyok-e, illetve, hogy családomnak van-e valami kapcsolata a fennálló rendszerrel. Elutasító válaszként azt mondta, hogy akkor minden bizonnyal jobb lesz, ha felhagyok a szocialista iro-

dalom terén való kutakodással, és inkább foglalkozzam a XVIII. századi magyar-olasz kapcsolatokkal, mert akkor nagyobb a valószínűsége, hogy „hosszú életű” leszek a szakmában...). Ugyanakkor máig hálát adok a sorsnak, hogy Szauder József és Sallay Géza nyomdokain italianista kutatómunkámat ezeknek a baloldali szerzőknek a tanulmányozásával kezdtem, mert rajtuk keresztül nyílt meg előttem az út József Attila az egzisztencializmus és a szocializmus eszmekörében formálódott életművének tanulmányozására, hogy József Attila költészetét a ráakódott hazugságok nélkül tudjam megérteni és felmutatni „*Kiterítenek úgis*” címmel, az Argumentum kiadónál 1996-ban és 2001-ben két kiadásban megjelent tanulmánykötetemben, illetve annak olasz nyelvű változatában, melyet volt diákom, Nicoletta Ferroni József Attiláról írt disszertációjával együtt jelentettem meg.¹

Ugyanerről a kérdésről egyébként tizennyolc évvel ezelőtt épp itt Szegeden már volt alkalmam beszélni az 1991-ben rendezett Gramsci-konferencián. *Gramsci jelentősége ma* c. előadásom szövege a konferencia Szabó Tibor által 1993-ban *Ellenszélben* címmel kiadott kötetében olvasható (sajnos, egy magnófelvétel alapján készült szerkesztetlen formában). Akkor így fogalmaztam meg gondolataimat: „Nagy örömmel tölt el, hogy most – a létező szocializmus összeomlása után – itt Szegeden beszélhetünk Gramsciról. Végre beszélhetünk és beszélnünk is kell róla. Nekem ugyanis más a véleményem a konferencia címéről, mint a bevezetőt tartó előadónak (Tőkei Ferenc akadémikusnak). Én az „ellenszélet”, vele ellentétben, jó meleg szellőnek érzem, ami sok jeget felolvasztott és remélhetőleg még fel is olvaszt. Végre Magyarországon is beszélhetünk Gramsciról, akiről 1945-től a nyolcvanas évek közepéig csak mint az Olasz Kommunista Párt megalapítójáról és Mussolini börtönében elhunyt mártírájáról esett szó, annak ellenére, hogy Olaszországban már a negyvenes évek végén felfedezték a Börtönfüzetek szerzőjében az eredeti gondolkodót. Nálunk sokkal rosszabb volt a helyzet, hiszen sokáig egyedül a kiskorú gyerekeinek írt börtönleveleit adták csak ki, és elméleti írásainak első kis válogatása csak 1965-ben jelenhetett meg „Marxizmus, kultúra, művészet” címmel (Sallay Géza és Rózsa Zoltán szerkesztésében). Ma viszont végre beszélhetünk Gramsciról, arról a marxista gondolkodóról és politikusról, aki, ahogy Michael Walzer mondta, soha senkinek sem ártott, és aki egy olyan kommunizmusról álmodott, mely képes lenne megvalósítani az igazi demokratikus társadalmat. 1991-ben a „La Repubblica” c. napilap a nagy olasz baloldali filozófusnak, Eugenio Garinnek tette fel a kérdést, hogy nem gondolja-e, a létező szocializmus összeomlása után abszurd dolog Gramsciról beszélni. A kérdésre Garin nemmel válaszolt. 'Nem, mert Gramsci életműve nem volt más, mint az 1926-tól kiépülő „létező szocializmus” modell kritikája.' Magam is úgy érzem, hogy Gramsci újraolvasása lehetőséget adhat arra, hogy a szocializmusban ne csak a „létező szocializmus” szürkességét és szörnyűségeit lássuk, hanem végiggondoljuk, hogy miként lehetne visszatérni a társadalmi elmélet igazi kiindulópontjához, a demokratikus társadalom kérdéséhez. Gramsci egész életműve, megítélésem

¹ Nicoletta FERRONI – Péter SÁRKÖZY, *Senza speranza. Esistenzialismo e socialismo nell'opera di Attila József*, Roma, Bulzoni, 1999.

szerint, arra igyekezett választ keresni, miként lehetne egy értelmes és igazságos társadalmat kialakítani, megvalósítani – mások megnyomorítása nélkül.”²

Elio Vittorini és társai kísérletéről, hogy a II. világháborút követően az „Il Politecnico” c. folyóirat körül kialakítsák az új, „elkötelezett” olasz kultúra „műhelyét”, még a hetvenes években folytattam kutatásokat, melyek eredményeit a „Filológiai Közlöny”-ben megjelent tanulmányaimban és az Akadémiai Kiadó *A szocialista irodalom történetéből* sorozata köteteiben tettem közzé. Az *Ellenállás – neorealizmus – új művészet* címmel 1985-ben megjelent tanulmányomat máig érvényesnek tartom, és vállalom.³ Ugyanakkor 24 év távlatából talán nem lesz felesleges még egyszer foglalkozni az olasz baloldali írók és értelmiségiek II. világháború utáni terveivel, vitáival, annál is inkább, mert a háború utáni olasz kulturális viták és harcok, melyekről Szauder József még 1948-ban közölt tanulmányt⁴, párhuzamba állíthatók a magyar irodalmi élet 1945-1947 közötti megújulási reményeivel, terveivel, melyeket „a fordulat éve” törlött el – szerencsére nem végképp.

Jelen tanulmányomat ajánlom az emberi tisztaságukat irodalomtörténeti munkásságukban is megőrizni képes két atyai pártfogóm, Klaniczay Tibor és Szauder József emlékének.

I. AZ OLASZ „BALOLDALI” KULTÚRA ÉS IRODALOM KIALAKULÁSA AZ 1937 – 1947 KÖZÖTTI ÉVTIZEDBEN

A harmincas évek olasz irodalmának egyik jellegzetes jelensége volt az úgynevezett „baloldali fasiszta” értelmiségiek mozgalma, akik főleg néhány firenzei irodalmi folyóirat, a „Solaria”, a „Letteratura”, az „Il Frontespizio” és az „Il campo di Marte” körül csoportosultak.⁵ Ezekben a fiatal írókban és művészekben az olasz fasizmus

² SÁRKÖZY Péter, *Gramsci jelentősége – ma*, in AA.VV., *Ellenzélben. Gramsci és Lukács – ma*, szerk. SZABÓ Tibor, Szeged, Lukács-kör, 1993, 15-19.

³ SÁRKÖZY Péter, *Ellenállás – neorealizmus – új művészet. A szocialista irodalom kibontakozása Olaszországban (1937-1947)*, in AA.VV., „Az időt mi hoztuk magunkkal”. *Tanulmányok a szocialista irodalom történetéből VI*, szerk. ILLÉS László, Budapest, Akadémiai, 1985, 565-594.

⁴ SZAUDER József, *Irodalmi viták Olaszországban az 1947-es évben*, in Uő, *Olasz irodalom – magyar irodalom*, Budapest, Szépirodalmi, 1963, 313-322.

⁵ Vittorini és Pratolini is a firenzei fasiszta párt kulturális lapjában, a „Bargello”-ban (1929-1934) közzölték első tanulmányaikat az irodalom és a nép kapcsolatának szükségességéről, míg első novelláik a „Solaria”-ban jelentek meg: Vasco PRATOLINI, *Tempo culturale della politica*, „Bargello”, IX. 14; Elio VITTORINI, *Lavoro manuale e lavoro intellettuale; Unificazione della cultura*, in Uő., *Diario in pubblico*, Milano, Bompiani, 1957. Vö. Enrico FALQUI, *La letteratura del ventennio nero*, Milano, Einaudi, 1948. Továbbá vö. Roberto SCRIVANO, *Riviste, scrittori e critici del Novecento*, Firenze, La Nuova Italia, 1965; A. ASOR ROSA, *I giovani scrittori e il fascismo*, in Uő., *Storia europea della letteratura italiana*, III, Milano, Einaudi, 2009, 350-360.

szociális propagandája alakította ki a nép iránt elkötelezett művészet igényét, melynek szellemében szembefordultak a kor irodalmi és művészeti irányjaival, az úgynevezett „társasági” művészet különféle formáival, a polgári *bestseller* irodalom (*romanzo d'intrattenimento*) és film (*telefoni bianchi*) műfajával, melyben egyébként jelentős szerepet töltöttek be az olaszra fordított magyar polgári lektúrirodalom szerzőinek (mint Körmendi Ferenc, Földi Mihály és sok más között Márai Sándor) népszerű regényei, valamint az Olaszországban igen népszerű magyar filmek.⁶

A kor olasz irodalmából korábban sem hiányzott az úgynevezett „népi” irodalom, igaz, más jelleggel, mint a magyar irodalom esetében. Ide sorolhatók Corrado Alvaro *Venti anni* és az *Aspromonte-i emberek* (*Gente in Aspromonte*, 1930) c. regényei, Ignazio Silone *Fontamarája* (1933), illetve *Kenyér és bor* (*Pane e vino*, 1937) c. műve, majd Vittorini vallomásregénye, a *Szicíliai beszélgetés* (*Conversazione in Sicilia*, 1939), és Carlo Levi száműzetés alatt írt *Ahol a madár se jár* (*Cristo si è fermato a Eboli*) c. lírai szociográfiája (1946).

1934-ben jelent meg az első olasz munkásregény, Carlo Bernari *Tre operája*. Más olasz írók, mint Bilenchi és Pratolini, ebben az időben a hétköznapi kis-világ realista leképezésével kísérleteztek (Romano Bilenchi, *Anna e Bruno*, 1938; *Conservatorio di Teresa*, 1940; Vasco Pratolini, *Tappetto verde*, 1941; *Via de'magazzini*, 1942).

Az új olasz írógeneráció képviselőinél általánossá válik az „ember felfedezésének” igénye, nem a tömegemberé, hanem azé, akinek nap-nap után kell megküzdnie maga és családja fenntartásáért. Ekkor alakul ki a XX. századi olasz elbeszélő irodalomban (és majd a háború utáni olasz filmművészetben is) az az érdeklődési kör és témavilág, mely a hatvanas évek végéig jellemző lesz az olasz elbeszélő és filmművészetre, és amelynek lényege az erkölcsi elkötelezettség a szegények, az elnyomottak, a megaláztatottak mellett, az emberi szenvedések aprólékos bemutatásának igénye, az igazságkereső szenvedély. Az olasz neorealizmus kialakulásában nagy szerepe volt az amerikai új-naturalista irodalomnak is, az Emilio Cecchi, Vittorini, Pavese és társaik Steinbeck, Dreiser, Lawrence, Saroyan, Faulkner és Hemingway fordításainak, az 1940-ben megjelent, Vittorini szerkesztette *Americana* antológiának. Leo Spitzer szerint az amerikai realista írók elbeszélő technikája szerencsésen frissítette fel az olasz próza vergai örökségét egy teljesen új, az élőbeszédre épülő prózanyelvet formálva ki, egyszer s mindenkorra lezárva az olasz elbeszélő irodalomban még továbbélő klasszicista tendenciákat, Massimo Bontempelli és a „La Ronda” folyóirat körének artisztikus törekvéseit.⁷

⁶ Peter SÁRKÖZY, *La „fortuna” della letteratura ungherese in Italia tra le due guerre (con Indice degli autori ungheresi pubblicati)*, in AA.VV., *Italia e Ungheria (1920 – 1960)*, szerk. F. Guida e R. Tolomeo, Cosenza, Periferia 1991, 231-248; SÁRKÖZY Péter, *Magyar irodalom Olaszországban*, „Kortárs”, 2002, 6, 92-102; Alessandro ROSSELLI, *Amikor a Cinecittà magyarul beszélt, Magyarok az olasz filmművészetben (1925-1945)*, Szeged, 2005.

⁷ Vö. Cesare PAVESE, *La letteratura americana ed altri saggi*, Torino, Einaudi 1971; Mario PRAZ, *Il neorealismo e le sue origini*, in Uő., *Italian Studies*, Cambridge, 1962;

A fiatal olasz értelmiségiek teljes öntudatra ébredését és végérvényes szembefordulását a fasizmussal a spanyol polgárháború váltotta ki, és azon belül is Olaszország dicstelen beavatkozása a köztársasági, azaz a „népi” spanyol kormány ellen a fasiszták által kirobbantott polgárháborúban. Ez nyilvánvalóvá tette, hogy az olasz fasizmus sem képvisel semmiféle szociális forradalmat, népi irányzatot. A teljes kiábrándultság, válság és szégyenérzet művészi kifejeződése Vittorini *Szicíliai beszélgetése* (1939), melyet épp ezért Italo Calvino „Guernica könyvnek” nevezett.⁸ Vittorini „ösztönös dühe” (*astratti furori*), reményvesztettsége (*non speranza*), szenvedélyes „négydimenziójú önvizsgálata”⁹, metaforikus kiállása az elnyomottak, a szicíliai szegények mellett, az általános emberi szabadság védelmében az új olasz írógeneráció fasizmussal szembeni nyílt szembenállásának volt egyik első írói megfogalmazódása.¹⁰

A spanyol polgárháborútól a fegyveres antifasiszta harcban való részvételig terjedő időszakban az új, immár baloldali olasz kultúra képviselői meglepő gyorsasággal és igen nagy szellemi biztonsággal dolgozták ki saját erkölcsi és művészi állásfoglalásukat, a „társadalmi igazság mítoszá” (*il mito della giustizia*). Az igazságos társadalmi rend lehetőségeit kereső, a társadalmi igazságosság mítoszá” szövő értelmiségiekben a II. világháború kitörését követő időben tudatosul, hogy az általuk igényelt értékeket az antifasiszta ellenállási mozgalom, és azon belül is a szocialisták és a kommunisták képviselik. Giaime Pintor röviddel a halálát okozó partizánakciója előtt írta testvérének:

*A háború nélkül egyszerűen egy irodalmi érdeklődésű értelmiségi maradtam volna. ... Barátaim közül többen, akik jobban átérezték a politikai helyzetet, már évekkel korábban csatlakoztak az antifasiszta mozgalomhoz. Bármennyire is közel éreztem magam hozzájuk, de nem tudom, hogy valaha is elhatároztam volna, hogy magam is erre az útra lépjek. A kérdést a háború oldotta meg, elsodorta a korábbi kötődéseket, lehetetlenné tette a kényelmes visszahúzódást, brutálisan szembesítette az embereket egy elfogadhatatlan valósággal. Ha valaki magát értelmiséginek érezte, akkor ebben a pillantaban döntenie kellett, hogy továbbra is magának él, vagy pedig tapasztalatait a közösség érdekeinek szolgálatába állítja, és el kellett foglalnia helyét az antifasiszta harc sajátos szervezetében.*¹¹

Leo SPITZER, *L'originalità della narrazione nei Malavoglia*, „Belfagor”, 1958, 1; Giuliano MANACORDA, *Dalla Ronda al Baretti*, Roma, Di Mambro, 1972.

⁸ Italo CALVINO, *Progettazione e letteratura*, „Menabò”, 1967, 10, 123.

⁹ KARDOS Tibor, *Elio Vittorini a „negyedik dimenzióban”*, bevezetés Elio VITTORINI, *Szicíliai beszélgetés*, Budapest, Európa 1971.

¹⁰ *Intervista con Vittorini*, „Il Contemporaneo”, 1965, 4, 12.

¹¹ Giaime PINTOR, *Il sangue di Europa*, Torino, Einaudi, 1965, 186-187.

Vittorini pedig azt említi egy 1965-ös emlékezésében, hogy szinte természetes választás volt számára és barátai számára, hogy az ellenállási mozgalomban a kommunisták mellé álltak, annak ellenére, hogy ők nem voltak kommunisták, és mit sem tudtak a marxizmusról; mert ez volt az egyetlen párt, szemben a többivel, mely nem a fasizmus előtti világra épült, amelyből maga a fasizmus is kialakult. Megítélésük szerint a kommunista párt volt az egyetlen, mely egy új, „emberi” világ kialakítását ígerte a „dolgok” világával szemben.¹²

Olaszországban a szövetségesek által folytatott felszabadító háború és az ehhez kapcsolódó ellenállási harc döntő fordulatot hozott az olasz társadalom történetében. Nemcsak a fasizmus vereségét, hanem a két világháború közötti, illetve a fasizmus előtti társadalmi viszonyok átalakulását is, melyet jól tükrözött az 1946. júniusi népszavazáson a monarchia megszüntetése, a köztársaság kikiáltása. Az olasz ellenállási harc többet jelentett, mint az olaszok harcát a szövetséges hadsereg oldalán a fasiszták és a német megszállók ellen. Ez egyúttal népi felszabadító háború is volt, mely az olasz társadalom demokratikus és szociális átalakítását is célozta. Norberto Bobbio történeti értékelése szerint az olasz ellenállás a liberális és a szocialista erők közös harcát jelentette a fasizmus ellen, és így egy ideig a liberalizmus és a szocializmus eszmerendszerének együttélését is eredményezte.¹³ A harcok befejeződését követő napok, hónapok politikai eseményei azonban hamarosan megmutatták, hogy az ellenállásban résztvevő liberálisok, néppártiak, kereszténydemokraták, szocialisták és kommunisták között igen komoly különbségek, kibékíthetetlen ellentétek feszülnek, hogy nagy az ellentét az ellenállás alatt kialakított társadalmi illúziók és a háború utáni Olaszország konkrét történelmi, társadalmi helyzete között.

Ugyanakkor az 1945-1947 közötti korszak egy sajátos átmeneti időszakot jelent, mely alatt még minden politikai megoldás lehetségesnek látszott. Közös célként jelentkezett az úgynevezett „nemzeti újjászületés” és „újjáépítés”, melynek legnagyobb támogatói a baloldali erők voltak. A nemzeti újjáépítés azonban nemcsak azt jelentette, hogy a háború által megbénított országban újraindították az ipari termelést, újjáépítették a falvakat és városokat, biztosították a városi lakosság élelemmel való ellátását, hanem egyúttal egy új erkölcsi rend kialakítását is, a demokratikus jogok visszaállítását, egy új kulturális légkör kialakítását. Ezt ismerte fel a Togliatti-vezette Olasz Kommunista Párt, mely ennek a politikai taktikának megfelelően vett részt a Parri-féle koalíciós kormányban, és hirdette meg 1945-ös „nemzeti program”-ját, majd az év végén tartott V. kongresszusán „a nemzeti egység” és a „demokratikus haladás” szövetségi politikáját.¹⁴ A Togliatti-vezette

¹² „Il Politecnico”, 1947, 37, 2.; Vittorini az *Uomini e no* 1945. évi milánói kiadásának előszavában azt vallja: „Csatlakozásom a kommunista párthoz azt tükrözi, ami lenni akarok, míg könyvem csak azt mutatja, ami valójában vagyok.”

¹³ Norberto BOBBIO, *Profilo ideologico del Novecento*, in AA.VV., *Storia della Letteratura Italiana. Il Novecento*, Milano, Garzanti, 1973, 119-266.

¹⁴ *Il patriottismo dei comunisti*, „Rinascita”, 1945, július-augusztus; *Relazioni e docu-*

Olasz Kommunista Párt a háború utáni két esztendőben igen fontosnak tartotta, hogy a párt szövetségi, „nemzeti” politikája mellé állítsa a demokratikus társadalmi rend kialakításában érdekelt nem kommunista meggyőződésű embereket, rétegeket, a katolikusokat, a kistermelőket, az értelmiségieket. Ebben az időszakban az OKP vezetése megelégedett azzal, hogy az értelmiségiekkel elfogadtassák az olasz kulturális élet megújulásának szükségességét, kialakítsanak egy új, kulturális „egységfrontot”. Ahogy az V. kongresszus anyaga megfogalmazta: *A kultúra megújítását kívánjuk, nem kizárólag marxista kultúrát, hanem a kultúra legszélesebb és legdemokratikusabb antifasiszta értelmezését.*¹⁵

A legtöbb olasz íróban, művészen és értelmiségiben, akik közül sokan részt vettek az ellenállási mozgalomban és harcokban, a háborút követő időszakban erősen élt a meggyőződés, a hit a művészet erejében, a kultúra társadalmi feladatában. Hitték, hogy a demokratikus társadalmi átalakulás mellett elkötelezett kulturális-szociális tevékenységük révén valóra válhat az olasz társadalom megújulása, ki fog alakulni egy új társadalom, melyben nincs nyomor, nincs társadalmi egyenlőtlenség, nincs megaláztatás, nincs erőszak. Italo Calvino a *Pókfészek ösvénye* (*Il sentiero dei nidi di ragno*) előszavában így ír erről:

*Mi, akik átéltük a háborút, mi fiatalok, akik épphogy elértük azt a kort, hogy részt vehessünk a partizánharcokban, nem éreztük, hogy a háború megviselt, megperzselt volna bennünket. Nem legyőzötteknek, hanem győzteseknek hittük magunkat, bennünk élt a most befejezett harcok lendülete, és ezért egyedül magunkat tartottuk e harc öröksége őrzőinek és továbbfolytatóinak. Nem valamiféle könnyű optimizmus vagy önfeledt ujjongás volt ez, ellenkezőleg, azt éreztük, az az érzés alakult ki bennünk, hogy mindent alapjaiban kell újjákezdenünk.*¹⁶

Egy „tisztá lappal” induló új kultúra és új erkölcs kialakításának szükségességét egyaránt hirdették a kommunista párthoz közeli baloldali olasz értelmiségiek és az egyéb, főleg liberális ideológián nevelkedett fiatal írógeneráció képviselői, akik azt várták a most kialakulóban lévő kulturális élettől, hogy az a fejlett európai demokráciákra jellemző szabad mozgású kultúrát fogja elterjeszteni Olaszországban (míg a kommunista értelmiségiek a kulturális építést a társadalmi harc egyik aspektusának tartották). A korabeli lapok, folyóiratok kulturális programcikkeit olvasva igen nehéz különbséget tenni a hagyományosan liberális értelmiségi fórumok („La Nuova Europa”, „Il Ponte”, „Belfagor”) és a marxista folyóiratok („Rinascita”, „Società”, „Il Politecnico”) hangvétele és állásfoglalásai között. A Luigi Salvatorelli és Guido de Ruggiero nevével fémjelzett („La Nuova Europa”

---

menti presentati dalla direzione del partito al V. Congresso del PCI, Roma, Editori Riuniti, 1963.

¹⁵ Uo., 102.

¹⁶ Italo CALVINO, *Il sentiero dei nidi di ragno. Prefazione*, Torino, Einaudi, 1964, 7.

1944. december 17-i számának szerkesztőségi cikkében Umberto Morra (gróf) a következőképp foglalta össze a lap körül csoportosuló liberális értelmiségiek programját:

A mai időkben a legnagyobb bűnnek az látszik, ha az ember cinikusan visszahúzódik a környező világtól. Hasonló bünt követne el véleményünk szerint az is, aki ma az irodalmat elvonatkoztatná a társadalmi léttől, és szkeptikus megállapításokat gyártana az irodalmi művek sajátosságáról és autonómiájáról, a politikai eseményekkel kapcsolatos irrevelációjáról, annak szükségességéről, hogy az irodalom ne foglalkozzék a társadalmi kérdésekkel, a legáltalánosabb emberi érzésekkel és kapcsolatokkal.

A háborút közvetlenül követő időszakban a liberálisok is úgy érezték, hogy visszájára fordult mesterüknek, Benedetto Crocénak a faszizmussal szemben kialakított maximája, mely szerint a kultúra embere számára csak egyfajta politizálás lehetséges, a kultúra és művészet megvédése és távol tartása a politikától. Most a kulturális alkotótevékenység egyetlen lehetséges formájának az látszott, hogy az írók, művészek és kritikusok vegyenek részt a „nemzeti újjáépítésben”, az olasz társadalom átalakításában.

Ezt használta ki – ügyesen – az ellenállási harcokból megerősödve kikerült Olasz Kommunista Párt, amikor már 1945 elején azzal fordult az olasz értelmiségiekhez, hogy ne csupán az elefántcsont-tornyok ablakait tárják ki az új európai szellemi áramlatok (köztük természetesen a marxizmus) előtt, hanem legyen bátorságuk „kapcsolatba lépni a tömegekkel”. Cesare Pavese a „Rinascita” 1945. februári számában közölt *Visszatérés az emberhez* c. írásában azt vallja, hogy a kor íróinak első kötelessége az emberekkel kialakítandó őszinte kapcsolatteremtés: *Meg kell szüntetni a művészek és általában az emberek elzártságát, magányosságát. Csak egy dolog mentheti meg az embereket a véres szörnyűségek újabb bekövetkezésétől, az egymás iránti őszinte kitárulkozás*¹⁷. A humanizmus nem állhat a világ eseményeinek elemzésében. Nemcsak szemlélni kell a világot, hanem tevékenyen részt kell venni annak alakításában, emberivé formálásában.

Ennek a tevékeny, emberekkel kapcsolatot teremtő új kultúrának, a kultúrát az emberekhez közel vivő szándéknak volt kifejeződése a háború utáni olasz kultúra kiemelkedő jelentőségű folyóirata, az Elio Vittorini által 1945-1947 között szerkesztett milánói folyóirat, az „Il Politecnico”¹⁸.

---

¹⁷ Cesare PAVESE, *La letteratura americana e altri saggi*, id., 211.

¹⁸ *Il Politecnico*, antologia critica, a cura di Marco FORTI e Sergio PAUTASSO, Milano, Lerici, 1960. Vö. Marina ZANCAN, *Il Politecnico settimanale*, „La Rassegna della letteratura italiana”, 1972, 2-3.

II. ELIO VITTORINI KÍSÉRLETE A II. VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐEN EGY „ÚJ KULTÚRA” KIÉPÍTÉSÉRE: AZ IL POLITECNICO FOLYÓIRAT (1945-1947)

Vittorini már a *Szicíliai beszélgetés*ben nyíltan megfogalmazta, hogy az igazi művészetnek az „igazság szolgálatát” kell jelentenie. Elkötelezettséget, feladatot jelent; az írónak állandóan, újból és újból az igazsággal, a való világgal kell szembesítenie olvasóját, és ezáltal kell munkálkodnia azon, hogy megváltozzék, hogy „emberivé” váljék az ember és a világ kapcsolata. Vittorini háború alatti és utáni munkásságát a közösségi munka határozta meg. Így jutott el a fasiszmus elleni morális tiltakozástól az antifasiszta szellemiségű irodalmi művek, a *Conversazione in Sicilia*, majd az ellenállási harc alatt született és annak emléket állító, 1945 végén kiadott *Uomini e no* megírásához, a fasiszmus és a német megszállás elleni fegyveres harcban való tényleges részvételig, a kommunista párthoz való csatlakozásig. A háború végét követő hónapokban ott találjuk Vittorinit (Cesare Pavese és más baloldali írók mellett) a kommunista párt kiadványainak szerkesztői között, egy ideig a Milánóban kiadott „Unità” főszerkesztőjeként is dolgozott, majd a párt egy önálló kulturális folyóirat kiadását biztosította számára.

Vittorini már a harcok befejeződése előtt tervezte, hogy más baloldali barátai-val, mint Eugenio Curiel és Antonio Banfi, egy új típusú, elsősorban a fiatalokhoz szóló folyóiratot indít, melynek legfőbb célja az értelmiségi és „népi rétegek” közti kapcsolatteremtés biztosítása, kiszélesítése lesz. Antonio Banfi és Vittorini megbeszélései során merült fel, hogy Carlo Cattaneo univerzális kultúrát hirdető XIX. századi folyóiratának példáját fogják követni, ezért is vették át az új kulturális műhelyt teremtő folyóiratuk számára Cattaneo folyóiratának címét. Ilyen előzmények után jelent meg 1945. szeptember 19-én a Kommunista Párt milánói szervezetének anyagi támogatásával az új hetilap, az „Il Politecnico”, melynek szerkesztői között a fiatal milánói baloldali és antifasiszta értelmiségiek legjobbjait találjuk (F. Calamandrei, F. Fortini, V. Pandolfi, A. Steiner, G. Trevisani), akikhez hamar mások, mint a katolikus Carlo Bo és a milánói új színházi élet megteremtői, Paolo Grassi, Giorgio Strehler is csatlakoztak.

Az „Il Politecnico” szerkesztőinek alapvető célkitűzése volt, hogy szervezeti keretet adjanak az ellenállási mozgalom során az értelmiségiek és „a nép” között kialakult kapcsolatoknak, hogy szerves módon fejlessék tovább az írók, művészek és a nem értelmiségi rétegek között a harcok idején létesült szimbiózist. Az új lap első számában közölt programcikkében (*Una nuova cultura*) Vittorini az antifasiszta ellenállási harc tapasztalataira támaszkodva elutasítja a háború előtti olasz kulturális élet összes megnyilvánulási formáját, és egy ettől eltérő új kultúra kialakításának szükségességét hirdeti, mert a háború bebizonyította, hogy a régi típusú kultúra és humanizmus nem tudja megakadályozni az embertelenség eluralkodását, a háború szörnyűségeit, nem tud mozgósítani ezek ellen, nem tudja meg-

akadályozni az emberek kiszolgáltatottságát és vereségét az embertelen, elnyomó, totalitárius eszmékkel és hatalmakkal szemben. A fasizmus okozta szörnyű világ-égés bebizonyította, hogy olyan kultúrára van szükség, mely nemcsak megvigasztal és megnyugtat, hanem elég ereje van ahhoz is, hogy megvédje az embereket az embertelenséggel szemben:

Amikor gyermekeket öldösnek, nem a gyerekeket győzik le, hanem mindazon eszmét és tanítást, amely mind ez ideig azt hirdette magáról, hogy szent és örök. Buchenwald szétfűzza a görög kultúra, a kereszténység és a humanizmus értelmét. Miért van az, hogy ezek a kultúrák nem tudták megváltoztatni az embert, nem tudták kiölni belőle a gyilkos fenevadat? Azért, mert mindeddig a kultúra csak az értelmiségiekhez szólt, és nem alakította magát az embert. Arra szolgált, hogy megvigasztaljon. Az új kultúrának magával a társadalommal kell azonosulnia. Mindeddig a társadalom nem jelentett kultúrát, mert a kultúra világa elzárkózott a társadalmi élet problémái elől, nem vált a nép-nemzeti élet, a társadalom szerves részévé. A kultúrának ahhoz, hogy valóban „új kultúra” legyen, társadalmiasított művészetnek ('arte socializzata') kell lennie.¹⁹

A szerkesztők elképzelését, hogy miben is kell állnia az egész olasz társadalom életét átható és meghatározó új kultúrának, egyaránt jól mutatja már az első számok tartalma és külseje is. A háború utáni időszakban természetesen igen nagy hangsúlyt kapott az antifasizmus, a fasizmus idején felnőtt generációkban még meglévő fasiszta maradványok és beidegződések legyőzése, megtisztítása. Nem volt véletlen tehát, hogy a főszerkesztő, a „Guernica-könyv” szerzője, az első számot a spanyol polgárháborúnak, a spanyol antifasiszták hősie harcának szenteli, és elkezdi közölni Hemingway spanyol polgárháborúnak emléket állító eposzát, az *Akiért a harang szól* c. regényét.²⁰

Vittorini azt is nagyon lényegesnek tartotta, így már az első szám programcikkében kiemelte, hogy az új folyóirat nemcsak a baloldal fóruma, hanem mindenkihez kíván szólni: *Én az összes olaszhoz fordulok, mindazokhoz, akik átélték a fasizmust. Nemcsak a marxistákhoz, hanem az idealistákhoz, a katolikusokhoz és a misztikusokhoz is... célunk, hogy egy olyan kultúrát alakítsunk ki, mely elég erős, hogy harcolni tudjunk az éhezés és a szenvedés ellen.*²¹ Ugyanezt vallotta a lap egyik katolikus munkatársa, Felice Balbo is: *Mi nem tudjuk, hogy mit kezdjünk egy olyan kultúrával, mely csak megvigasztal, és úgy tesz, mintha maga lenne az*

¹⁹ „Il Politecnico”, 1945, 1, 1.

²⁰ Hemingway regényének címe, a *To have and have not* érezhető hatással volt Vittorini ellenállási regénye, az *Uomini e no* címválasztására. A magyar fordítás címe (*Emberek és farkasok*) ezzel szemben Steinbeck *Egerek és emberek* kisregényének címére emlékeztet.

²¹ „Il Politecnico”, 1945, 1. 1.

*Isten... Mi keresztények, új kultúrát akarunk építeni, alakítani kívánjuk a történelmet.*²²

A szerkesztők közvetlenül be kívánták vonni a milánói dolgozókat, a baloldallal rokonszenvező értelmiségi rétegeket. Ezt szolgálta a hetilap a 20-as évek avantgard folyóirataira emlékeztető grafikai arculata is. Az első számok a háború utáni nehéz körülményekhez képest igen gazdag illusztrációs anyaggal jelentek meg. A fényképek és grafikák szerkesztésével, a lap külső alakjának megtervezésével két kiváló fiatal művész, Albert Steiner és Renato Guttuso foglalkoztak. A folyóíratra a címek erős kiemelése, a vörös és fekete keretek fokozott alkalmazása, a főbb gondolatoknak keretben, mottókénti kiemelése volt jellemző, mely mind a figyelem felkeltését szolgálta. A lap grafikai megformálása arra is alkalmas volt, hogy a folyóirat lapjait plakátszerűen a házak falára ragasszák, illetve röplapként terjesszék a nagy gyárakban.

A lapban rendszeresen felhívások jelentek meg, melyek az olvasókat arra buzdították, hogy írják meg, és küldjék el a háború alatti élményeiket, „élet-dokumentumaikat”. Az „élet-dokumentumok” szerzői között találjuk a későbbi modern olasz irodalom nem egy alakját, Luigi Malerbát, Leonardo Sciasciát, Marcello Venturit és Italo Calvinót is. Calvino első nyomtatásban megjelenő művét (*Andando al comando*) az „Il Politecnico” 1946. 17. számában a következő szerkesztői megjegyzéssel közölték: *Italo Calvino is a Politecnico egyszerű olvasója, elbeszélést küldött nekünk. Az olasz irodalom, úgy látszik arra lett teremtve, hogy elbeszélők irodalma legyen.*

Az „Il Politecnico” szerkesztői tudatosan a cattaneói kulturális programot kívánták követni. (A 17. számban részleteket közöltek Cattaneo *Il Politecnico*jából, míg a 23. számban egy tanulmány foglalkozott Cattaneo kultúraszemléletével). Ennek szellemében különszámokban dolgozták fel a XX. századi Európa, és a háború után kialakult világ történetét. Az első szám a spanyol, a második a görög polgárháború okait és eseményeit kívánta bemutatni. A következő számokban Japán, Franciaország, Kína, Palesztina, Argentína, India, Irán, majd Vietnam helyzetével foglalkoztak. Közlik a Csehszlovák köztársasági elnök, Benes államosításokról írt cikkét. Igen fontosnak találták, hogy bemutassák az európai forradalmi mozgalmakat, az 1918-1919. évi németországi polgárháborút, az 1934. évi bécsi felkelést, a franciaországi népfront történetét és a vörös hadsereg által „felszabadított” középkelet-európai államokban kialakuló társadalmi változásokat, és természetesen a „nagy októberi szocialista forradalom” történetét (1945. 6. szám) és a háborúban győztes Szovjetunióban zajló „szocialista építőmunka” eredményeit.²³

Hasonlóképp nagy súlyt helyeztek az általánosabb művészeti és kulturális ismeretterjesztésre is, a művészet, a tudományok és a modern technika új eredményei

²² „Il Politecnico”, 1945, 3, 1.

²³ *Ricostruzione ed edilizia nell'URSS*, „Il Politecnico”, 1945, 2; A. (Wassilij) LEONTYEV, *L'insegnamento dell'economia politica nell'URSS*, uo., 1946/33-34; Giulio PRETI, *La filosofia nell'URSS*, uo., 1945, 12.

bemutatásának. Különszám mutatta be a *Bauhaus* művészi mozgalmát (1946, 23.), Giulio Carlo Argan nagy tanulmányban foglalkozott a modern urbanizáció és a társadalmi haladás összefüggéseivel.²⁴ Az „Il Politecnico” szerkesztői igen fontosnak tartották egy új, természettudományos gondolkodásmód itáliai elterjesztését, ezért nagy teret szenteltek a tudományos-technikai forradalom kérdései megvitatásának is. Az 1947. évi 36-37. számban közlik Albert Einstein levelét az atombomba fenyegető veszélyeiről, az ezt követő számban pedig Bertrand Russell tanulmányát az „anyag” és „szellem” természettudományokban alkalmazott értelmezéseiről. A folyóirat szerkesztői arra is figyeltek, hogy megismertessék az olvasókkal az olasz kultúrától addig mesterségesen elzárt filozófiai elméleteket.²⁵ Így az „Il Politecnico”-hoz fűződik a marxizmus-leninizmus olaszországi, háború utáni népszerűsítésének kezdete, Antonio Gramsci *Börtönfüzeteinek* első közlése (az „Il Politecnico” 1946. 33-34. számában), illetve Lukács György háború utáni első publikációja is Korach Mór fordításában.²⁶

A marxizmus kultúrákenti értelmezése az „Il Politecnico”-ban nagy hasonlóságot mutat a francia egzisztencialisták kultúrafelfogásával. A lap 1946. évi 31. száma *Esistenzialismo, l'uomo e la realtà* címmel hosszú interjút közöl Jean Paul Sartre-ral és Simone de Beauvoirral. Az „Il Politecnico” társlapjának vallotta a „Les Temps Modernes”-t (akárcsak a Gramsci által a huszas évek elején szerkesztett „Ordine Nuovo” a Barbusse által szerkesztett „Clarté”-t). Folyóiratukban rendszeresen népszerűsítették a Sartre-vezette baloldali egzisztencialisták mozgalmát, beszámoltak a fontosabb cikkekről, vitákról. (A „Les Temps Modernes” első száma 1945. október 15-én jelent meg. Sartre beköszönő cikkét és a lap irányvonalát az „Il Politecnico” 1946. január 12-i száma ismertette, majd decemberben részletesen beszámolt a Aragon és Garaudy között a „Lettres francaises” hasábjain lezajlott vitáról. Az 1947. 33-34. szám széles teret adott a „Les Temps Modernes” cikkeinek és Sartre írásainak. Cserében a „Les Temps Modernes” 1947. évi 23-24. száma ismertette az „Il Politecnico” körül kialakult vitákat, majd folytatásokban közölni kezdték Vittorini legújabb regényét (*Le Simplon fait un calin d'oeil au Frejus*).

Vittoriniben már a háború előtt kialakult a meggyőződés, hogy a kultúra emberének ahhoz, hogy be tudja tölteni a társadalmi életben neki adatott szerepét, függetlenségre van szüksége a külső behatásokkal szemben. Az igazán elkötelezett művész nem függhet a pillanatnyi politikai pártérdekektől, neki mindenkor az új kultúrát kell szolgálnia. Számára a művészi elkötelezettség és a művészi függetlenség egymást kölcsönösen feltételező fogalmak, az elkötelezettség inter-

²⁴ Giulio Carlo ARGAN, *Urbanistica e progresso sociale*, „Il Politecnico”, 1947/33-34.

²⁵ Remo CANTONI, *Che cosa è il materialismo storico*, uo, 1945, 3; Antonio D'AMBROSIO, *Leggere Plechanov*, uo, 1946, 29; Giluio PRETI, *La filosofia della scienza nell'Anti-Dühring di Engels*, uo, 1948, 30; Giulio PRETI, *Marx, Ruge, Bakunin*, uo, 1947, 36.

²⁶ György LUKÁCS, *La crisi della filosofia borghese e le filosofie della crisi*, „Il Politecnico”, 1947, 39.

pretációja nála valójában nem jelent egyebet, mint a művész felelősségét a társadalommal, a nép-nemzettel szemben. Az elkötelezettség ilyen értelmű autonóm felfogása megegyezett a francia baloldali egzisztencialisták és Sartre felfogásával, olyannyira, hogy az „Il Politecnico” által használt „*impegno*” és „*impegnato*” kifejezések a Sartre-i „*engagement*”-re vezethetők vissza. Az „Il Politecnico” 1946. január 12-i száma közli Sartre-nak az új „szintetikus” kultúráról írt tanulmányát (*Una nuova cultura, come cultura sintetica*). Sartre szerint az író nem menekülhet el kora elől, az új művészek ezt az életet akarják élni. Ideáljuk a totális ember, aki teljes emberi mivoltában elkötelezett, és épp ezért szabad. És a szabad embert még jobban szabadabbá kell tenni, megnövelve választási lehetőségeinek körét.

Vittorini és barátai úgy vélték, hogy az elkötelezettség, az „*impegno*” felette áll a pillanatnyi pártérdekeknek, és az általános társadalmi-kulturális harc részét képezi. Nem a politikának kell meghatároznia a kultúrát, hanem fordítva, a kultúrának a politikát. Épp ezért a lap szerkesztői egyre inkább lazítani igyekeztek az Olasz Kommunista Párthoz fűződő kötöttségeket. Vittorini szerkesztőségi jegyzeteiben egyre többször említi, hogy a lap nem a Kommunista Párt fóruma, hanem *minden* „haladó” és „elkötelezett” értelmiségié, és az a tény, hogy a főszerkesztő (Vittorini) kommunista, nem jelenti azt, hogy magának a lapnak is marxistának, kommunistának kellene lennie. Így az „Il Politecnico” mozgalma egyre távolabb került az eredeti kiindulóponttól, amikor a lap az OKP szövetségi politikája szellemében az új kultúra kiépítésén keresztül akarta bevonni a fiatal értelmiségieket az olasz társadalom baloldali átalakításába. A lap szerkesztői egyre inkább tehernek érezték a kezdetben vállalt „ismeretterjesztő” és „népszerűsítő” funkciót is, és egyre inkább az új kultúra megteremtésére fektették a hangsúlyt, keresték a kapcsolatot az új európai szellemi és művészeti mozgalmakkal. Az OKP vezetői természetesen igyekeztek megakadályozni a lap szerkesztőinek általuk túlzottnak vélt „újdonságkeresését”, a szerkesztők pedig egyre inkább függetleníteni akarták magukat a párt kultúrpolitikájától és a korábbi kultúrán felnevelkedett népi olvasórétegek elvárásaitól. Miközben nem szűnnek meg buzdítani olvasóikat, hogy írják le és küldjék el a lapnak élettapasztalataikat, hangsúlyozzák, hogy igen nagy különbség van az életdokumentumok rögzítése, az ismeretterjesztő tevékenység, valamint az igazi kultúrateremtés, az igazi művészeti alkotófolyamat között. Így jutnak el arra az elhatározásra 1946 májusában, hogy a társadalompolitikai-kulturális hetilapot az „elkötelezett művészek” és értelmiségiek elméleti és művészeti havi folyóiratává alakítják át. Az új folyóirat bevezető írásában Vittorini figyelmezteti az olvasókat, hogy ezentúl a lap szerzői között új neveket fognak találni, akik nem mindig azon a nyelven fognak megszólalni, amit a hetilap olvasói a dokumentum-irodalom olvasása alapján eddig megszoktak. A szerkesztőség ennek a szándékának bizonyítására az első számában közli Alfonso Gatto tíz hermetista költeményét Massimo Bontempelli magyarázataival, Carlo Bo Jimenezről és Rafael Albertiről írt tanulmányát, egy Eluard interjút, valamint Jeszenyin verseket és D’Ambrosio Plechanov-tanulmányát. A későbbi számok is határozottan mutatják,

hogy az „Il Politecnico” egy modern művészeti folyóirattá vált, melynek szerzői (Carlo Bo, Massimo Bontempelli, Vitaliano Brancati, Alfonso Gatto, Enrico Pea, Vasco Pratolini, Eugenio Montale, Nelo Risi, Umberto Saba, illetve a külföldi szerzők, B. Brecht, T. S. Eliot, F. Kafka, A. Camus) a modern irodalom legszélesebb spektrumához tartoztak.

Az 1946-os és 1947-es év olaszországi és európai politikai változásainak következtében egyre inkább védekező helyzetbe szoruló olasz kommunista párt vezetői természetesen nem értettek egyet a párt folyóirataként alapított „Il Politecnico” ilyen jellegű átalakításával, a szerkesztőség új kultúrpolitikai irányvonalával. A politika, a párt számára az egyre feszültebb olaszországi belpolitikai helyzetben, a fokozódó baloldalelles támadások idején, még határozottabban lett volna szükség egy olyan kulturális folyóiratra, mely a kommunista párt mellett sorakoztatta volna fel a fiatal értelmiségieket. Az „Unità”-ban, a „Rinascita”-ban és a „Società”-ban cikkek sora hívta fel Vittorini és szerkesztőtársai figyelmét, hogy az új politikai helyzetben nem engedhető meg, hogy az „új kultúra” jelszavával kételyeket ébresszenek a párt politikájával és ideológiai irányvonalával szemben a párt tömegbázisát jelentő olvasók között. Hasonlóképp kifogásolták, hogy az olasz baloldali értelmiségiek egy csoportja a párt irányításán kívül helyezkedve kívánta folytatni saját kulturális tevékenységét egy új szocialista kultúra és társadalom megteremtéséért. Ezt még tovább mélyítette az, hogy a szerkesztőségben egyre több lett a párton kívüli, mely bizonyíték volt az „Il Politecnico” teljes ideológiai és művészeti eltávolodására.

A „Rinascita” 1946. május-júniusi számában jelent meg Mario Alicata, az OKP vezetőségi tagjának cikke (*La corrente Politecnico*), melyben kifogásolta, hogy az új folyóirat nyelve egyre érthetlenebb lesz, a szerkesztők szabad teret adnak „mindenféle modernizmusnak”, forradalmárként mutatnak be polgári írókat, mint Hemingway²⁷, felületes riportkönyveket (John Reed *Tíz nap, mely megrengette a világot* c. könyvét az októberi orosz forradalomról), és határozottan követelte, hogy a szerkesztők térjenek vissza az eredeti szerkesztői gyakorlathoz. Alicata támadásával kezdődött el a II. világháború utáni baloldali kulturális élet egyik legélesebb politikai vitája, mely végeredményben Vittorini és az olasz kommunista párt szakításához, az „Il Politecnico” megszűnéséhez – megszüntetéséhez vezetett.

Alicata támadására Vittorini az „Il Politecnico” 1946. évi 31-32. számában felel *Politica e cultura* című írásában, hangoztatva, hogy bízik abban, hogy pártja (az olasz kommunista párt) megadja a kultúra embereinek a teljes szabadságot, így a véleménykülönbözőség szabadságát is. Vittorini úgy véli, hogy a politika „a történelem krónikája”, azt értelmezi, ami már „megvan”, a már felismert igazságot közvetíti a tömegek számára. A kultúra ezzel szemben a még fel nem ismert és még ki nem mondott igazságok felkutatására hivatott. A forradalmat előkészítő,

²⁷ Vö. *Milyen mértékben lehet modern, azaz új és hasznos számunkra egy olyan irodalmi irányzat, melynek olyan zászlóvivői vannak, mint Hemingway?*, Mario ALICATA, *La corrente Politecnico*, „Rinascita”, 1946, 5-6, 3.

illetve a forradalmat követő korszakokban a kultúra az, ami minőségi változást képes hozni a társadalom életébe, tudatába. Épp ezért a politika nem követelheti magának a jogot, hogy megítélje, korlátozza, vagy vezesse a kultúra folyamatát. A politikának a már feltárt igazságok terjesztésében tévedhetetlennek kell lennie. A művészeteknek és a kultúrának ezzel szemben szüntelenül új igazságokat, új problémákat kell keresnie és feltárnia. Ezért a művészet nem lehet tévedhetetlen. A kultúra és a művészet szabadságához hozzátartozik a tévedés szabadsága is: *Hemingwaynak joga van hibát hibára halmozni, John Reed könyvének joga van a megjelenésre, az „Il Politecnico”-nak joga van a katolikus egyházban továbbélő fasizmust leleplezni.*²⁸

A kiszélesülő vita egyre kényelmetlenebb lett az olasz kommunista párt számára, ezért a „Rinascita” 1946. évi 10. számában maga Togliatti is megszólalt, és nyílt levélben válaszolt az őt név szerint megszólító Vittorininek. Mindenekelőtt azonosítja a saját és a pártja álláspontját az Alicata cikkben foglaltakkal. Mereven elutasítja a politika mennyiségi és a kultúra minőségi szerepének Vittorini által adott értelmezését, és hibáztatja a lap szerkesztőit, *akik rögtön farkast kiáltanak, amikor a párt felhívja a figyelmet a torzulásokra ... arra, hogy a mindenáron való újdonságkeresés lépett a válogatás helyébe*²⁹. Togliatti levelét az „Il Politecnico” 33-34. számában teljes terjedelemben leközölte, de úgy, hogy azt követően (az abban foglaltak cáfolatára) Antonio Gramsci akkor még szerkesztés alatt álló kiadatlan *Börtönfüzeteiből* közöltek kiadós válogatást a kultúra kérdéseiről *Hegemonia az értelmiségieken keresztül* címmel, Vittorini előszavával. Vittorini szerint *Antonio Gramsci, akit néhány elvtársa „intellektualizmussal” vádolt, most olyan politikusként jelenik meg előttünk, aki épp azért tudott igazi politikus lenni, mert megvolt benne a képesség, hogy minden kérdés esetében meg tudta különböztetni annak politikai és kulturális vetületeit...és a művészet és a költészet számára a történeti megközelítés mellett fenntartotta az esztétikai értékelés fontosságát is*³⁰.

Az „Il Politecnico” szerkesztői nem fogadták meg Togliatti intelmeit, és tovább folytatták a lehető legszélesebb kulturális-ideológiai kultúraterjesztés munkáját. Az 1946. évi 33-34. számban Lukács György az „ész trónforsztaáról” írt tanulmánya mellett Heideggernek Hölderlinről írt elemzését közlik, illetve Roger Garaudynak az „Arts de France”-ból átvett írását, melynek már címe is kihívás volt a párt politikai befolyásolási kísérletei ellen: *Nem létezik egy külön, a Kommunista Párt által képviselt esztétika*. Vittorini széljegyzetet mellékel Garaudy írásához, kifejtve, hogy ez a megállapítás Olaszországra is érvényes, ahol *nem veszik figyelembe a mi nagy Antonio Gramscink tanításait, és megtörténik, hogy egyik-másik elvtárs fenntartja magának a jogot, hogy a kommunista párton belül alakítson ki egy utópisztikus kulturális rendszert*. A forradalmi párt feladata – Vittorini szerint –, hogy a legszélesebb népi tömegeket közel vigye a kultúra, a művészet világához,

²⁸ Elio VITTORINI, *Politica e cultura*, „Il Politecnico”, 1946, 31-32.

²⁹ „Rinascita”, 1946, 10.

³⁰ „Il Politecnico”, 1946, 33-34.

hogy minél többen olvassanak könyveket, nézzenek festményeket, hallgassanak zenét, hogy emelkedjék a tömegek kulturális színvonala. Az viszont *semmiképp sem lehet része semmiféle forradalmi tevékenységnek, hogy Renato Guttusót arra kényszerítsék, hogy így vagy úgy fesse képeit, és ne másképp*. A Vittorini által említett esetre hamar ténylegesen is sor került. Az olasz képzőművészek 1948. évi bolognai tárlata kapcsán a „Rinascita” 1948. 10. számában egy szerkesztőségi cikk megtámadja a modern művészeket („*Come si fa chiamare arte e persino arte nuova questa roba*”), és amikor erre válaszolva Renato Guttuso visszautasítja a kritikát, ehhez szerkesztőségi széljegyzetet mellékel, mely szerint jobb, ha a művészet iránt érdeklődő munkás kinyit egy Goya albumot, mintsem hogy a kiállításon szereplő művészek, köztük Guttuso extravaganciáit kívánná megérteni.³¹

Vittorini természetesen válaszlevet is írt Togliattinak *Fűjjük a forradalom dudáját* címmel, melyet az „Il Politecnico” 1947. 35. számában tesz közzé. Ebben kifejti, hogy ő azért csatlakozott az olasz kommunisták mozgalmához, mert az ellenállási harcok idején a kommunisták oldalán látta az igazság keresésének és megvalósításának egyetlen lehetőségét, a felszabadulás után pedig úgy érezte, hogy az OKP részéről megvan a szándék, hogy az igazságos társadalom megalakításához vezető folyamatba bevonjanak minden jószándékú embert, a nem marxista értelmiségieket is. Továbbra is úgy véli, hogy amennyiben a politika a kultúrát csak saját céljai érdekében, annak terjesztésére kívánja felhasználni, ezáltal épp a kultúrának a társadalom életében betöltött szerepét korlátozza. A kulturális tevékenységben – írja Vittorini – két szint különböztethető meg: a tömegek kulturális szintjének emelése, és magának az új kultúra teremtesének a folyamata. A kulturális alkotói tevékenység nem szorítkozhat az ismeretterjesztésre, nem állhat meg a tömegek kulturális fejlettségi színvonalán, előljárónak, úttörőnek kell lennie. Csak a politikától független művész és a politikától független kultúra gazdagíthatja a politikát, míg a politikát kiszolgáló kultúra nem tud semmiféle újat teremteni, egyszerű eszközzé válik, mint egy gyárban az adminisztratív apparátus. A politikának és a kultúrának a teljes függetlenség és szabadság viszonylatában kell állnia egymással, nem pedig valamiféle kultúrpolitikai irányítás formájában. A politika embere is foglalkozhat a kultúra kérdéseivel, de ebben az esetben sem gyakorolhat politikai nyomást a kultúra alakulására. Vittorini Gramsciban mutatja fel a marxista politikusra érvényes kulturális magatartás követendő példáját. Vittorini szerint: *Más megítélni Hemingwayt mint embert, aki személy szerint akár ellenségünk is lehet, és más kérdés megítélni irodalmi alkotásait, amelyek ettől még nem lesznek ellenségeink, hanem barátaink maradnak. És ha már valóban elavultak volna, akkor ennek kimutatása az új művészek és kritikusok feladata kell, hogy legyen, nem pedig valami politikai döntés eredménye. Ami a politika számára haladó, az nem biztos, hogy a művészetben is haladást jelent... így semmiképp sem fogadható el a párt elutasító magatartása Hemingway vagy Franz Kafka művészetével szemben*³². Csak az a művész tekinthető forradal-

³¹ „Rinascita”, 1948, 12, 469-470.

³² „Il Politecnico”, 1947, 35. 2-5.

mi művésznek – állítja Vittorini –, aki művészetében másként, új módon képes a forradalom igazságait kifejezni. Csak a művészet képes feltárni és kifejezni azokat a benső vágyakat és szükségleteket, igazságokat, amelyek az emberekben (így a művészekben is) rejlenek, és a művészek ezeket az elvárásokat a politika igazságai és elvárásai mellé képesek állítani: Ezért nevezhetjük „forradalmi” művészeknek *Kafkát, Sartre-ot vagy Camus-t, akik minden polgári kötöttségük ellenére, sőt épp azt átérezve, képesek voltak igen magas szinten kifejezni a nyugati polgári társadalmakat felkavaró, mély erkölcsi és társadalmi válságot*³³.

Vittorini szerint a politikai kritika legnagyobb tévedése, hogy csak akkor hajlandó elfogadni a művészt forradalmárnak, ha nem tesz mást, mint a párt politikáját népszerűsíti, onnan meríti témáit, igazságait. Ez viszont nem jelenthet forradalmi művészetet, mert nem művészet, üres Árkádia:

*Az árkádikus művészet rosszabb, mint a l'art pour l'art, mert az legalább tiltakozás volt, a művészet önállóságát védte. Az Árkádia azonban nem véd semmi ellen, nem tanít semmire, mert nincs új mondanivalója, nem tesz egyebet, mint ismételteti az örökségbe kapott tanulságokat. Az árkádikus művész nem új igazságok felfedezésére, kimondására törekszik, hanem csak a már kimondott igazságok ismételtetésére szorítkozik. Nem 'dolgozik' a valóságon, nem formálja azt, csak fújja a forradalom dudáját (suona il piffero della rivoluzione).*³⁴

A Togliattinak írt válaszát Vittorini a következőkkel zárja:

*Természetesen, mi nyíltan pártos költők, tisztában vagyunk azzal a lehetőséggel is, hogy az osztályharc során korlátoznunk kell saját tevékenységünket... Tudomásunk van arról, hogy miként alakult a kultúra és a politika viszonya a nagy forradalmak idején. Tudjuk, hogy ilyenkor mindig árkádikus költészet alakult ki, hogy a kultúra ilyenkor mindig a politika szolgálólányává vált, és előre elfogadjuk ezt a lehetőséget, ha a mi forradalmunkkal is ugyanez történne. De a marxizmus olyan szavakat is tartalmaz, amelyek azt a reményt élesztették fel bennünk, hogy a mi forradalmunk más lehet, mint az eddig lezajlott forradalmak. Olyan forradalom, mely nem állítja meg a kultúra fejlődését, nem akarja, hogy a költészet árkádikus költészetté váljon, és a mi feladatunk az, hogy minden erőnkéből azért harcoljunk, hogy valóban így legyen.*³⁵

Vittorini írását a heves szenvedély, a saját művészi küldetésébe vetett hit hatja át, és az a szándék, hogy semmiképp sem adja fel elveit, az új kultúra teremtésének a folyóirat szerkesztésében kialakított gyakorlatát. Még két folyóiratszámot képes

³³ Uo., 105.

³⁴ Uo., 105.

³⁵ Uo., 106.

megjelentetni (az OKP ugyanis megvonta a lap anyagi támogatását, és éppúgy, mint Magyarországon történt, nem biztosított papírt a pártot kiszolgáló nem hajlandó lapok számára). Ezt a két számot már szinte egymagában szerkesztette (és saját pénzén jelentette meg), és teletűzdelte szerkesztői megjegyzéseivel. Ezekben igen nagy teret szentel Franz Kafka írásainak és a róla szóló tanulmányoknak, közli R. Cantoni tanulmányát, mely Dosztojevszkijt az egzisztencialista irodalom előfutáraként mutatja be; ezekben a számokban közli Einstein, Bertrand Russell és Lukács György tanulmányait.

Felice Platone a „Rinascita” 1947. évi 7. számában még megpróbálta enyhíteni a párt kultúrpolitikusai és Vittorini közötti feszültségeket, de a „Rinascita” 1948. évi számai már ellenséges hangon támadják „a párt”-tal szembe forduló Vittorinit és társait. Ekkor az OKP kulturális politikája egyre inkább a párt mindennapi belpolitikai harcainak eszközévé válik, illetve egyre nagyobb teret ad a zsdanovi kultúrpolitika itáliai elterjedésének. Erre jó példa a párt kultúrpolitikája irányítójának, Emilio Sereninek az *Andrea Zdanov – modello di combattente per il trionfo del comunismo* című írása a „Rinascita” 1948. 10. számában. (Zsdanov *Politika és ideológia* c. tanulmánykötete 1949-ben jelent meg olaszul a Rinascita könyvtár sorozatában Sereni előszavával).

A párt nevében Vittorininek nem Togliatti, hanem az olasz szocialista realista irodalom felfedeztetje, Francesco Jovine válaszolt *Felhívás Árkádiára* címmel a „Rinascita” 1948. évi 4. számában.³⁶ Jovine nagy öntudattal veti Vittorini szemére, hogy nem a párttal és az étellel azonosulni tudó pártos írók, hanem azok a szerkesztők élnek Árkádiában, akik nem vágnak másra, minthogy kultúrát, művészetet teremtsenek a semmiből. Ezzel egyidőben az OKP megvon minden támogatást a laptól.

Vittorini semmilyen megalkuvásra nem volt hajlandó, sem az OKP, sem más kiadói csoportok irányában, akik a vita elmélyülésekor és a lap anyagi gondjainak megnövekedésekor szívesen átvették volna a lapot és a szerkesztőséget, hogy ily módon a fiatal baloldali értelmiségiek egy csoportját szembeállítsák az OKP-val. Vittorini azonban egyik megoldásra sem hajlandó. Inkább az 1947. decemberi 39. szám megjelenésével, minden különösebb megokolás nélkül beszünteti az „Il Politecnico”-t. 1965-ben a „Rinascita”-nak adott interjújában (Togliatti halála után két évvel) Vittorini így emlékezett vissza a lap megszüntetésére:

Hamar felörlödtünk ebben a küzdelemben. Azt mondtuk: a politikusok nem értenek meg bennünket, mi pedig nem tudunk velük együttműködni. Egyre inkább kialakult bennünk a hajlam a visszahúzódásra. Ahelyett, hogy folytattuk volna a harcot, jobbnak láttuk, ha megszakítjuk a korábbi kapcsolatot. Ezáltal visszaállt Olaszországban a crocei kultúrhatárok szerint érvényesülő kultúra és politika közti distinkció³⁷.

³⁶ Francesco JOVINE, *Invito in Arcadia. Letteratura di propaganda e letteratura di arte*, „Rinascita”, 1948, 4, 163-165.

³⁷ „Rinascita”, 1965, 4, 47.

1947 végén jelent meg Vittorini „picassói stilizáltságú” regénye, az *Il Sempione strizza l'occhio al Frejus*, melyet ugyan az olasz kiritika nem méltányolt eléggé, ugyanakkor azonnal megjelent francia fordításban. 1948-ban a Mondadori kiadta az 1936-ban a „Solaria”-ban közölni kezdett, de a cenzúra közbeavatkozása miatt végül ki nem adott regényét, a *Vörös szegfűt (Il garofano rosso)*. 1949-ben jelenik meg a *Le donne di Messina*, majd 1950-ben a *La Garibaldina*, de az egyre feszültebb hidegháborús légkörben a párttól eltávolított kommunista írónak nem volt többé tere az olasz irodalomban.

Ahogy a mai magyar József Attila-irodalom hivatalos képviselői szokták mondani: „a költő eltávolodott a párttól”. Ez természetesen a kizárást és a megbélyegzetést (már József Attila korában is a *lefasisztázást*) jelentette.³⁸ Ennek bizonyítéka Togliatti 1951-ben a „Rinascita”-ban Castigliola álnév alatt közzéadott írása, melynek címében (*Vittorini meglógott*) egy nápolyi népdal egyik sorát formálta át: *Vittorini se n'a ghiuto – e solo ci ha lasciato. (Canzone napoletana)*.³⁹

Vittorini ekkor végleg felhagy az írói alkotómunkával, elvállalja az Einaudi kiadó *Gettoni* sorozatának szerkesztését, melyben új írógenerációt indít az útjára. A *Gettoni*hoz fűződik Carlo Cassola, Beppe Fenoglio, Mario Tobino, Maria Venturi regényeinek és elbeszéléseinek felfedezése, illetve kiadása⁴⁰. 1959-ben a szintén általa felfedezett, később jelentős íróvá vált Italo Calvinóval közösen „Menabò” címmel könyv-folyóiratot indítanak, mintegy folytatva a háború után az „Il Politecnico”-ban megkezdett „kultúrateremtő” tevékenységet. 1965-ben adja ki „nyilvános naplóját”, a tanulmányait és feljegyzéseit tartalmazó *Diario in pubblico*t. Ekkor már súlyos beteg, 1966. február 12-én meghal.

Vittorini és társai „szerencséjére” Olaszország nem volt része a „szocialista tábornak”. Így a párt kebeléből kitaszított olasz írónak, művésznek nem a teljes elhallgattatás⁴¹, a néger-bérmunka, a fordítás és gyerekversek írása lett az osztályrésze, mint a baloldali magyar irodalom első nagy magyar alakjának, Kassák Lajosnak és a párt szolgálatába nem álló, úgynevezett „polgári” magyar irodalom szinte összes képviselőjének. Másokra a börtön és a recski kényszermunkatábor

³⁸ SÁRKÖZY Péter, *József Attila és „a párt”*, in Uő., „Kiterítenek ügyis” *József Attila kései költészete*, Budapest, Argumentum, 1996, 2001, 74-91.

³⁹ „Rinascita”, 1951, 8, 9. Vö. M. RAGO, *La battaglia di Vittorini nella politica culturale della sinistra italiana*, „Menabò”, 1967, 10, 113-127; Marina ZANCAN, *Il Politecnico e il PCI tra resistenza e dopoguerra*, „Il Ponte”, 1973, 31.

⁴⁰ Mario TOBINO, *Il deserto della Libia*, 1952; Carlo CASSOLA, *Fausto e Anna*, 1952; Beppe FENOGLIO, *La malora*, 1954; Lucio MASTRONARDI, *Il calzolaio di Vigevano*, 1954. Vö.: Giancarlo FERRETTI, *La stagione dei „Gettoni”*, „Il Ponte”, 1973, 31, 1021-1027.

⁴¹ 1948-ban a „fordulat évében” Magyarországon megszűnik az összes nem a párt által fenntartott folyóirat (*Magyarok, Válasz, Újhold, Kortárs, Alkotás*), államosítják és megszüntetik a magánkézben lévő kiadóvállalatokat, egyértelművé válik az irodalom és a művészek pártirányítása. Vö. VASY Géza, „Hol zsarnokság van”. *Az ötvenes évek és a magyar irodalom*, Budapest, Mundus, 2005, 11-48.

várt, így Ignótus Pálra, Faludy Györgyre, Határ Győzőre, Tóth Bálintra, Tollas Tiborra, Gérecz Attilára – akiket hamar, 1957-ben a pártvezetés ellen fellázadni merészelt kommunista írók egész csoportja követett a börtönben (Déry Tibor, Háy Gyula, Zelk Zoltán, Eörsi István, Tardos Tibor, Gáli József, stb.).

Déry Tibor az öt ért első párttámadások után, még 1946-ban írta a Moszkvából hazatért kommisszárnak, Lukács Györgynek:

A párthoz való viszonyomban kísérteties pontossággal ismétlődik meg az, ami József Attilával történt. (...) Tudom, élete végéig nem heverte ki a párt részéről öt ért sérelmeket, értékének fel nem ismerését, a vállveregető, fölényesen oktató hangot, az ostoba kritikát s a mellőztetést. ... Teljesen elfordult a párttól, de még magától a mozgalomtól, sőt a marximustól is, s nemcsak sértődöttségében, hanem mert úgy vélte, hogy nem lehet igaz az az eszme, amely ennyire tökéletlenné válik, mihelyt meg akar valósulni⁴².

Vittorinivel ellentétben a párt megalakítása óta kommunista Déry Tibort az 1956-os forradalom után, mint „ellenforradalmárt” 62 éves korában 9 év börtönre ítélték, és abból három évet le is töltött. 1971-ben az egész életét mérlegre tevő könyvében, az *Ítélet nincs*ben így összegzi saját és az eszmében hívó baloldali írók nagy csalódását:

Látható, rossz kommunista voltam tehát, kezdettől fogva, nem is vitatom. A kérdés csak az – évtizedek óta kerestetik rá a válasz –, hogy lehet-e valaki egyszerre jó író és jó kommunista, abban a szűk formaruhában, melyet a párt ráadott, s melynek kigombolására csak ritkán adatott engedély. Nem fejtegetem a kérdést, csak leteszem az asztalra, József Attila példájára utalva⁴³.

III. VITTORINI „ÚJ MŰHELYÉNEK” JELENTŐSÉGE (ÖSSZEGZÉS)

Több mint hatvan év távlatából jól látható, hogy az „Il Politecnico” két és fél éven át tartó megjelentetése a háború utáni olasz kulturális élet jelentős eseménye, jelensége volt. Kísérletet jelentett egy új típusú, politikailag elkötelezett, de a politikától független művészet kialakítására, a szélesebb, nem értelmiségi rétegek és a művészet közvetlen kapcsolatának megteremtésére. Természetesen a szerkesztők túlzottan optimista, utópisztikus elképzelései sem valósulhattak volna meg, különösen nem a politikai konfrontáció felé tartó 1947. évi Olaszországban,

⁴² „Mozgó Világ”, 1985, 4, 7-9.

⁴³ DÉRY Tibor, *Ítélet nincs*, Budapest, Szépirodalmi, 1971, 57.

am a lap megszűnését nem ez, hanem az olasz kommunista párt vezetőinek egyre merevebbé váló kultúraellenes fellépése okozta, mely a Szovjetunióban érvényesülő sztalinista-zsdanovista kultúrpolitika szellemében lépett fel minden független kezdeményezéssel és a „szocialista realizmus”-tól eltérő művészi jelenséggel szemben.

Az „Il Politecnico” nagyon fontos szerepet töltött be a második világháború utáni olasz irodalmi ízlés megújításában, a XX. századi világirodalom Olaszországban szinte még ismeretlen képviselőinek és műveinek bemutatásában, az amerikai szerzőkön túl a két világháború közötti időszak polgári és szocialista íróinak (F. Kafka, E. Piscator, B. Brecht, G. Lorca, I. Babel, V. Majakovszkij, B. Paszternák), valamint a kortárs francia és angol szerzők (T. S. Eliot, R. Hilary, P. Eluard, J. P. Sartre, S. de Beauvoir, A. Camus) műveinek itáliai elterjesztésében. Hasonlóképp fontos volt, hogy a folyóirat nagy teret szentelt az olasz hermetikus költészet jelentőségének bemutatására. A költői szövegek közlésén túl komoly tanulmányok jelentek meg az „Il Politecnico”-ban Ungaretti, Montale, Saba és Alfonso Gatto költészetéről. Az „Il Politecnico”-hoz kötődik a háború éveiben elindult új írónemzedék (Vasco Pratolini, Franco Fortini, Vitaliano Brancati, Nelo Risi, Natalia Ginsburg, Giovanni Testori) igazi kibontakozása, melyhez hasonló fontossággal kötődött a frissen induló fiatal írók (Italo Calvino, Mario Venturi, Enrico Pea) első bemutatkozása, írói pályájának elindítása. Az „Il Politecnico” adott helyt a milánói *Piccolo Teatro* baloldali elkötelezettségű művészeinek (Mario Apollonio, Paolo Grassi, Giorgio Strehler, Virgilio Tosi) színházújíító programja bemutatásának is.⁴⁴

Az is elmondható, hogy az „Il Politecnico” tudatos művészetirányító és kultúraszervező tevékenységével egyúttal a háború utáni olasz avantgard művészet egyik legkövetkezetesebb fórumának bizonyult. A lap által elindított mozgalom az „élet-tapasztalatok” dokumentarista megírására az olasz prózairodalomban egy új, eszköztelen írói stílust terjesztett el, amely az amerikai újrealista elbeszélők stílusával keveredve lényegében meghatározta a háború utáni neorealista irodalom művészi szemléletét és alkotói módszerét. Más kérdés, hogy az OKP kulturális hatására, a zsdanovi irodalomszemlélet 50-es években bekövetkezett itáliai elterjedése következtében az olasz neorealizmus is ellaposodott, illetve jellemző lesz rá a szovjet irodalomból kölcsönzött „ünnepélyes hősiesség”, a kioktató, tanító jelleg.

A kommunista pártban csalódott olasz művészek, értelmiségiek közül sokan (mint korábban Ignazio Silone) az olaszországi „fordulat évét” követően súlyos válságba kerülnek. Vittorini visszavonul az irodalmi alkotástól, Pavese a kor és saját személyes problémái elől az öngyilkosságba menekül, Italo Calvino a mesék és a fantázia világában kereste maga és művészete számára a kiutat. Az olasz irodalom és kultúra megújulásához időre, megtisztulásra volt szükség. Ez az ötvenes évek második felében (az 1956-os magyar forradalom után és részben annak hatására)

⁴⁴ *Lettera programmatica per il Piccolo Teatro della Città di Milano*, „Il Politecnico”, 1947, 35, 68-69.

következett be.⁴⁵ Ekkor a neorealista művészet szórakoztató művészetté válása és a párt által támogatott „szocialista” írók (Jovine, Vigano) csúfos kudarca döbben-tette rá a Vittorinivel együtt az új művészet kialakítását célzó olasz művészeket, Calvinót, Pratolinit, Gaddát, Pasolinit és másokat, hogy a valóság mélyebb elem-zése, a világirodalom kortárs irányzatainak és új stíluskísérleteinek figyelemmel kísérése és olaszországi meghonosítása nélkül nem lehetséges a továbblépés.⁴⁶

Antonio Gramsci szerint „új művészet” akkor alakulhat ki, ha előbb kialakul egy új valóságszemlélet, mely a művészen és a műalkotásban autonóm egysé-be forrott világgá válik. Ennek az új valóságszemléletnek, az új belső, morális, művészi világ kialakításának igényével újult meg az olasz irodalom az ellenállást és a felszabadulást követő két éves időszakban. Ezekért a célokért kezdte meg és folytatta kulturális-társadalmi küzdelmét a fiatal baloldali olasz értelmiségiek és művészek csoportosulása Elio Vittorini vezetésével a milánói „Il Politecnico” folyóirat körül 1945 szeptembere és 1947 decembere között.

BIBLIOGRÁFIA

- AA.VV., *Il Politecnico, antologia critica*, a cura di Marco Forti e Sergio Pautasso, Milano, Lerici, 1960.
- AA.VV., *Relazioni e documenti presentati dalla direzione del partito al V. Congresso del PCI*, Roma, Editori Riuniti, 1963.
- AA.VV., *Magyar írók emlékezése 1956-ra – Poeti ungheresi e la rivoluzione del 1956*, (szerk. Péter Sárközy és Paolo Tellina), Roma, Università La Sapienza, 2007. *Intervista con Vittorini*, „Il Contemporaneo”, 1965, 4.
- ASOR ROSA, Alberto, *Scrittori e popolo. Il populismo nella letteratura italiana contemporanea*, Roma, Savelli 1965.

⁴⁵ SÁRKÖZY Péter, *Az 1956-os magyar forradalom és az olasz kultúra*, in *Budapest: 1956 – Olasz tanulmányok és visszaemlékezések (Ripensando a Budapest, dopo cinquant'anni)*, szerk.: Gian Paolo BRIZZI, PÁL József, Fabio MARTELLI, Budapest, Akadémiai, 2007, 127-146, 274-283; Vö.: *Magyar írók emlékezése 1956-ra – Poeti ungheresi e la rivoluzione del 1956*, (szerk. Peter SÁRKÖZY és Paolo TELLINA), Roma, Università La Sapienza, 2007.

⁴⁶ Carlo SALINARI, *La questione del realismo*, Milano, Morano, 1959; Carlo MUSCETTA, *La letteratura militante*, Firenze, La Nuova Italia, 1953; Uő, *Realismo e controrealismo*, Milano, Del Duca, 1958; Armanda GUIDUCCI, *Dallo zdanovismo allo strutturalismo*, Milano, Feltrinelli, 1967; Giuliano MANACORDA, *Storia della letteratura italiana contemporanea*, Roma, Editori Riuniti, 1967; Alberto ASOR ROSA, *Scrittori e popolo. Il populismo nella letteratura italiana contemporanea*, Roma, Savelli 1965; Uő., *Storia europea della letteratura italiana, III. La letteratura della Nazione*, Roma, Einaudi, 2009, 350-412.

- ASOR ROSA, Alberto, *Storia europea della letteratura italiana, III. La letteratura della Nazione*, Milano, Einaudi, 2009.
- BOBBIO, Norberto, *Profilo ideologico del Novecento*, in AA.VV., *Storia della Letteratura Italiana. Il Novecento*, Milano, Garzanti, 1973.
- CALVINO, Italo, *Il sentiero dei nidi di ragno. Prefazione*, Torino, Einaudi, 1964.
- CALVINO, Italo, *Progettazione e letteratura*, „Menabò”, 1967, 10.
- DÉRY Tibor, *Ítélet nincs*, Budapest, Szépirodalmi, 1971.
- FALQUI, Enrico, *La letteratura del ventennio nero*, Milano, Einaudi, 1948.
- FERRETTI, Giancarlo, *La stagione dei „Gettoni”*, „Il Ponte”, 1973, 31.
- GUIDUCCI, Armanda, *Dallo zdanovismo allo strutturalismo*, Milano, Feltrinelli, 1967.
- KARDOS Tibor, *Elio Vittorini a „negyedik dimenzióban”*. Bevezetés in Elio VITTORINI, *Sziciliai beszélgetés*, Budapest, Európa, 1971.
- MANACORDA, *Storia della letteratura italiana contemporanea*, Roma, Editori Riuniti, 1967.
- MANACORDA, Giuliano, *Dalla Ronda al Baretti*, Roma, Di Mambro, 1972.
- MUSCETTA, Carlo, *La letteratura militante*, Firenze, La Nuova Italia, 1953.
- MUSCETTA, Carlo, *Realismo e contorealismo*, Milano, Del Duca, 1958.
- PAVESE, Cesare, *La letteratura americana ed altri saggi*, Torino, Einaudi, 1971.
- PINTOR, Giaime, *Il sangue di Europa*, Torino, Einaudi, 1965.
- PRATOLINI, Vasco, *Tempo culturale della politica*, „Bargello”, IX. 14.
- PRAZ, Mario, *Il neorealismo e le sue origini*, in Mario PRAZ, *Italian Studies*, Cambridge, 1962.
- RAGO, Michele, *La battaglia di Vittorini nella politica culturale della sinistra italiana*, „Menabò”, 1967, 10.
- ROSSELLI, Alessandro, *Amikor a Cinecittà magyarul beszélt, Magyarok az olasz filmművészetben (1925-1945)*, Szeged, 2005.
- SALINARI, Carlo, *La questione del realismo*, Milano, Morano, 1959.
- SÁRKÖZY Péter, *Ellenállás – neorealizmus – új művészet. A szocialista irodalom kibontakozása Olaszországban (1937-1947)*, in AA.VV., „Az időt mi hoztuk magunkkal”. *Tanulmányok a szocialista irodalom történetéből VI*, szerk. Illés László, Budapest, Akadémiai, 1985, 565-594.
- SÁRKÖZY, Peter, *La „fortuna” della letteratura ungherese in Italia tra le due guerre (con Indice degli autori ungheresi pubblicati)*, in AA.VV., *Italia e Ungheria (1920 – 1960)*, szerk. F. Guida e R. Tolomeo, Cosenza, Periferia 1991, 231-248.
- SÁRKÖZY Péter, *Gramsci jelentősége – ma*, in *Ellenszélben. Gramsci és Lukács – ma*, szerk. Szabó Tibor, Szeged, Lukács-kör, 1993, 15-19.
- SÁRKÖZY Péter, *Magyar irodalom Olaszországban*, „Kortárs”, 2002, 6, 92-102.
- SÁRKÖZY Péter, „Kiterítetek ügyis”, *József Attila kései költészete*, Budapest, Argumentum, 1996, 2001.

- SÁRKÖZY Péter, *Az 1956-os magyar forradalom és az olasz kultúra*, in AA.VV., *Budapest: 1956 – Olasz tanulmányok és visszaemlékezések (Ripensando a Budapest, dopo cinquant'anni)*, szerk. Gian Paolo Brizzi, Pál József, Fabio Martelli, Budapest, Akadémiai, 2007.
- SCRIVANO, Roberto, *Riviste, scrittori e critici del Novecento*, Firenze, La Nuova Italia, 1965.
- SPITZER, Leo, *L'originalità della narrazione nei Malavoglia*, „Belfagor”, 1958, 1.
- SZAUDER József, *Irodalmi viták Olaszországban az 1947-es évben*, in SZAUDER József, *Olasz irodalom – magyar irodalom*, Budapest, Szépirodalmi, 1963, 313-322.
- VASY Géza, *„Hol zsarnokság van”. Az ötvenes évek és a magyar irodalom*, Budapest, Mundus, 2005.
- VITTORINI, Elio, *Lavoro manuale e lavoro intellettuale; Unificazione della cultura*, in Elio VITTORINI. *Diario in pubblico*, Milano, Bompiani, 1957.
- ZANCAN, Marina, *Il Politecnico settimanale*, „La Rassegna della letteratura italiana”, 1972, 2-3.
- ZANCAN, Marina, *Il Politecnico e il PCI tra resistenza e dopoguerra*, „Il Ponte”, 1973, 31.